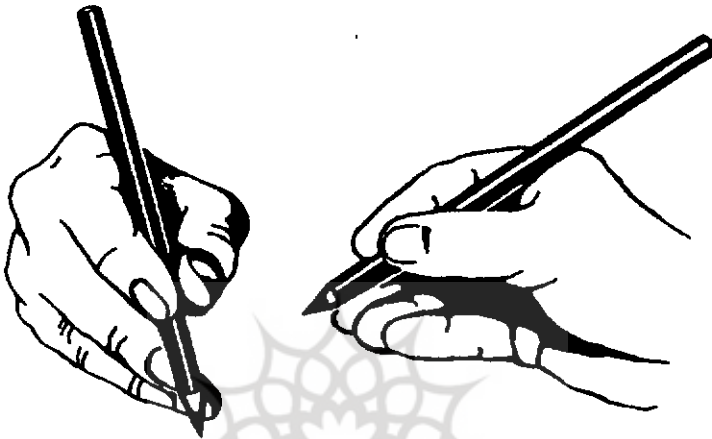

علل بد خطی

دانش آموزان دوره ابتدایی

مقدمه:

خوشنویسی و زیبانویسی دارای نوعی آمیختگی با حیات فردی و اجتماعی هر انسان است. این امر در جامعه ما که دارای سنت دیرپای فرهنگی در زمینه هنر خط می باشد، دارای ارزش و اعتبار مضاعف است.

در حقیقت خطی که دارای ویژگی های خوانا بودن، رسا بودن و زیبا بودن است، نوعی تولید فرهنگی و هنری است. حال اگر ارزش هنری اثر قلم در معیارهای رایج از سطح بالایی برخوردار شود، در نتیجه نمونه کار دارای شناسنامه و هویت هنری می شود. به همین تناسب اگر در یک دست نوشته معیارهای زیباشناختی تحقق نیافته باشد بدون شک خط در ردیف نمونه های کم بها و به تعبیر رایج نمونه ای "بد خط" دسته بندی می گردد.

کاوه تیموری

... دوست داشتم معلم من خوش خط بود و خوب می نوشت. مگر نه این است که او پایه گذار خط من است و آموزگار نوشتار من.

... انگشتان کوچک ما را آرام آرام و با حوصله باخامه و قلم و نوشتار صحیح آشنا کنید.

قسمتی از پیام کودکان دبستانی
احمد صافی، مجله پیوند، شماره ۱۶۹، آبان ۱۳۷۲.

است اما نگارنده در یافته است که تأثیر "خط خوش" و تأثیر "خط خراب" به مثابه یکی از متغیرهایی است که در سال‌های حیات فرهنگی فرد با او به شکل ماندگار و پایدار همراه خواهد بود.

خطاب همیشگی معلم به دانش‌آموز که "این چه دستخطی است؟" و یا شنیدن این بیت:

"مرکب در قلم مانند آب است

خجالت می‌کشم خطم خراب است"
در ادبیات کودکانه و یا این سخن که "خط بد زیاد معلم را به خود جلب نمی‌کند" و نمونه‌هایی از این دست نشان می‌دهد که بدخطی عاملی بازدارنده و خط خوش عاملی بالابرنده است.

وقتی در یک نظرسنجی از دانش‌آموزان کلاس اول راهنمایی درباره "آثار و تبعات بدخطی" سؤال شد، آن‌ها پاسخ‌های زیر را ارائه کردند:

فرض اصلی و مفروض زمینه‌ای در این نوشتار این است که دو ویژگی زیبانویسی و خوش خطی در یک نظام هندسی از قراردادها و قواعد هنری قابل تجلی است و در این مرحله خط تنها وسیله‌ای برای انباشت اطلاعات نوشتاری به شمار نمی‌آید. یعنی علاوه بر ابلاغ پیام، برآورده شدن نوعی نیاز روحی و روانی و تلطیف حس زیبا شناختی و هنری در کار می‌باشد. این ویژگی در خط نستعلیق و زیر مجموعه آن یعنی خط تحریری نستعلیق به یک اصل تبدیل می‌شود. مسأله خط خوش و داشتن "خطی خراب" مسأله‌ای است که در متن زندگی اجتماعی خود را بر ما تحمیل می‌نماید و تنها در برداشت نخست از این اصطلاحات در می‌یابیم که ناظران نمونه‌هایی از دستخط‌ها را در میزان و ترازوی ارزیابی قرار می‌دهند و آن‌ها رادسته‌بندی می‌کنند.

درصد	تعداد	آثار و تبعات بدخطی در دانش‌آموزان
	۲۴	کم شدن نمره هنگام تصحیح ورقه توسط معلم
	۱۶	تأثیر منفی در روابط اجتماعی (مثل گروه روزنامه‌نگاری، آزمایشگاه و...)
	۱۱	عدم توجه معلم نسبت به دانش‌آموز بدخط
	۴	محروم شدن از نوشتن به خاطر بی‌میلی
	۵۵	جمع

بعضی از دانش‌آموزان در مورد علت‌های "بدخطی" از تندنویسی نام برده‌اند. بعضی دیگر گفته‌اند که "نمی‌توانیم بنویسیم، بلد نیستیم" و بعضی نیز گفته‌اند در اثر همین عواملی که منجر به بدخطی شده، از درسی تجدید شده‌اند.

به هر حال زبان‌های "خط خراب" بر کسی من جمله مربیان و معلمان پوشیده نیست و از آن

دانش‌آموزان و خوشنویسی (خوش خطی)

بررسی مسأله و موضوع خط در جمعیت دانش‌آموزی ما در بردارنده نکات قابل تأملی است. گرچه بحث این نوشتار بر روی دانش‌آموزان سال‌های اول مقطع ابتدایی استوار

"دور" به گونه‌ای است که در تمام قسمت‌های خط نستعلیق تحریری موج می‌زند و به همین دلیل ورود این مسأله در آموزش نظری و عملی خط می‌تواند به عنوان یکی از پایه‌های مهم به شمار آید.

اما سؤال این است که در رسم‌الخط موجود کتاب‌های اول و دوم دبستان آیا این عنصر هنری مهم حضور دارد؟ ویژگی رسم‌الخط نوشتاری کتاب‌های فارسی اول و دوم دبستان بر مبنای حرکات افقی و عمودی صددرصد استوار شده است و این امر هیچ‌گاه مجالی برای درک این اصل مهم زیباشناختی فراهم نمی‌آورد. نکته‌ای که در انتقاد به این مسأله می‌تواند مطرح شود این است که گفته می‌شود هدف از به کارگیری رسم‌الخط افقی و عمودی و حرکات مورب، اصل ساده‌نویسی و ارائه یک الگوی قابل برداشت برای طفل دبستانی است. برای پاسخگویی به این موضوع باید اذعان کرد که این نوع از رسم‌الخط شاید بتواند الگویی ساده برای شبیه‌نویسی کودکان ابتدایی فراهم آورد اما بنای خطی آن‌ها را از نخستین پایه‌ها دچار سُستی می‌کند. به این دلیل بارز که راه نیافتن رسم‌الخطی نزدیک به خط تحریری نستعلیق در ذهن کودک و جاگیری رسم‌الخطی خشک و بی‌روح و مخلوطی از حرکات‌های عمودی، افقی و مورب قلم در دوران نقش‌پذیری آن‌ها، راه را برای کیفی کردن خط تحریر و گام نهادن در زیبانویسی و یا خوانا نویسی می‌بندد. حال سؤال این است که آیا اگر رسم‌الخط تحریری نستعلیق را با ملاحظات ساده‌نویسی و درشت‌نمایی در مسیر حرکات آن ارائه کنیم، طفل دبستانی ما قادر به الگو برداشتن از آن خواهد بود یا خیر و این پیچیدگی ذاتی در خط تحریری، موجب بی‌نظمی ذهنی در آن‌ها

سو به گواه معلمان و تجربیات تدریس نگارنده این سطور هم‌بستگی زیادی بین بهره‌مند بودن از خط خوش و اتکای به نفس در دانش‌آموزان دیده می‌شود. این امر یعنی داشتن اعتماد به نفس، قابل تسری به تمامی روابط اجتماعی است و به همین دلیل خط خوش در تعاملات اجتماعی دارای اثرگذاری مطلوبی است.

بررسی مطالعات هنری

از نظر زیباشناختی و نقطه عزیمت یادگیری دانش‌آموزان در خط نستعلیق نکاتی مشخص شده است. بر طبق یک تحقیق مقدماتی عده‌ای از دانش‌آموزانی که به کلاس‌های خوشنویسی وارد شده بودند نمونه خطی از آن‌ها اخذ گردید. سپس بعد از طی یک ترم تابستانی دوماهه که در هر هفته دو جلسه برگزار می‌گردید، در پایان نیز از آن‌ها خواسته شد که همان سرمشق نخستین را یک بار دیگر تحریر نموده، به کلاس بیاورند.

مقایسه مشق آغازین و فرجامین نشان داد:

- اولین تغییرات هنری در خط هنرجویان از یک تغییر ظاهری آغاز می‌شود. بدین معنی که حرکت دورانی قلم (دور) که حاصل آن یکی از اصول اساسی در خوشنویسی است باعث می‌شود خط هنرجو به خط معیار نزدیک شود. در حقیقت "دور" که در حرکات خط تحریری نستعلیق وجود دارد موجب ایجاد نرمش و ملایمت در حروف و کلمات می‌گردد و بدین سان گام‌های اولیه زیبانویسی در خط فراهم می‌آید. نکته قابل توجه در این است که خط نستعلیق تحریری که می‌تواند مهم‌ترین الگوی رایج برای دانش‌آموزان به حساب آید به نسبت تقریبی، $\frac{5}{8}$ آن از حرکات دورانی قلم شکل می‌گیرد و $\frac{1}{8}$ آن به حرکات مستقیم قلم یعنی "سطح" اختصاص دارد.

کتاب‌های فارسی با پایه‌ریزی مناسبی که به عمل آمده یادگیری تسهیل شده، تداوم یابد.

حال اگر به این زمینه فعلی، معلم علاقه‌مند و آگاه به مسائل زیربنایی خط را اضافه کنیم، به راحتی عوامل مساعد برای ایجاد خطی خوانا و زیبا فراهم می‌شود.

اما بدون شک مهم‌ترین مسأله در آموزش خط، ماده خامی است که در اختیار آن‌ها قرار می‌گیرد و این ماده خام که همان حروف و کلمات آمده در کتاب فارسی است سرنوشت نهایی خط دانش‌آموز را در آینده رقم زده، به عنوان عاملی است که بیش‌ترین تأثیر را خواهد گذاشت. شاهد ساده‌ای که برای این فرضیه می‌توان ارائه کرد دانش‌آموختگان دهه‌های پیشین هستند که با توجه به این که متون کتاب‌های درسی دارای نگارش نستعلیق بوده‌اند، اکثراً دارای خطی خوش و نکو بوده و این امر در حقیقت حاصل تمرین مکرر و یا مداوم خوشنویسی نبوده، بلکه در اثر

نمی‌گردد؟ پاسخ این است که اگر معلمان محترم و اولیای گرامی مقطع ابتدایی با انجام مراقبت‌های لازم دانش‌آموزان را برای الگوبرداری آماده کنند این فرایند تا اندازه قابل ملاحظه‌ای دست یافتنی است. بدین معنا که اصل و اساس یادگیری در زیبانویسی و تقلید نیکو از خطوط معیار مانند خط نستعلیق تحریری بر این محور به چرخش در می‌آید که فرزندان در گام نخست به "مشق نظری" یا به عبارتی بسیار ساده‌تر به نگاه کردن حروف و کلمات مبادرت کنند. در اهمیت مشق نظری همین بس که بزرگان خط آن را $\frac{1}{2}$ از کل جریان یادگیری می‌دانند و تنها در بعد عملی یعنی "مشق قلمی" بر $\frac{1}{2}$ تأکید دارند.

با این فرض ساده حتی اگر کودکان ما در دو سال اول تحصیل خود نتوانند به طور مطلوب و یا قابل قبول از الگوی خط تحریری بهره‌برداری کنند، می‌توان امیدوار بود که در سال‌های سوم تا پنجم با وجود نمونه‌های خط تحریری موجود در

هندسی قبل (خط نسخ ساده) از پیچیدگی بیش تری برخوردار است و لذا ورود به این وادی مستلزم وقت و دقت لازم است (دیریاب بودن خط تحریری به نسبت خط نسخ).

۲- آشنا نبودن با راز و رمز و شگردهای آموزشی خط تحریری توسط کثیری از معلمان ابتدایی موجب می شود که دانش آموز دستورالعمل مشخص و روشنی برای این منظور، یعنی تمرین و تکرار نداشته باشد (خلاء در روش کار).

۳- جدائی نگرفتن یادگیری خط از طرف خانواده و مدرسه و عدم مراقبت های لازم (ناگفته پیداست که در سنین آغازین دبستان جدائی گرفتن یادگیری خط از طرف اولیای مدرسه و خانواده معنی می یابد، زیرا در این زمینه کودک نیازی احساس نمی کند. البته بحث عدم توجه به یادگیری خط در تداوم مقطع ابتدایی و دوره راهنمایی در نظام آموزشی یک امر سابقه دار است).

تناقض در رسم الخط های موجود پایه اول ابتدایی

آموزش مفردات و کلمات در کتاب فارسی اول ابتدایی با رسم الخطی که آن را می توان " شبه نسخ " نامید عملی می شود. همان گونه که به اشاره گفته شد این خط در مسیری عمودی، افقی و مورب و اندکی دایره ای حرکت می کند و حروف را به نمایش می گذارد. مهم ترین ویژگی این خط آن است که از نظر نظم به راحتی بر روی خط زمینه یا خط کرسی (حامل) سوار می شود.

این رسم الخط و شیوه نگارش تا صفحه هشتاد و هشت کتاب فارسی اول دبستان که می توان گفت در بردارنده ۸۰ درصد کتاب است ادامه می یابد و از این صفحه است که رسم الخط

سال های همنشینی با این متون و تأثیر گذاردن در ذهن و ماندگار شدن آن قالب ها و حرکات و در مجموع، تحقق هندسه خط نستعلیق و شاکله آن موجب شده است که آنان خطی نزدیک به خط معیار داشته باشند.

بر این نکته باید افزود که خط تحریری نستعلیق بنابر ویژگی ساختاری آن به گونه ای است که غیر از اندازه های مختلف و هم چنین غیر از تغییر ضخامت حروف و کلمات بسیاری از قواعد نستعلیق را در بر می گیرد و مهم ترین وجه آن نیز ورود مقوله " دور " به عنوان یک " عنصر بصری " است. بنابراین این امر طبیعی می نماید که پس از ورود عناصر بصری بر وجه زیباشناختی خط افزوده گردد.

بررسی ریشه بدخطی

ریشه بدخطی در مواجهه با خط فارسی به کار گرفته شده در سال های مقدماتی، به ویژه سال اول ابتدایی است. در حقیقت خط نسخ به کار گرفته شده به علت نداشتن مسیرهای دایره ای و انحناها و قوس های موجود در مفردات و کلمات صرفاً یادگیری در خواندن و نوشتن را تسهیل می نماید و این امر موجب می شود که فرایند آموزش از کارایی بیش تری در نزد معلمان برخوردار شود.

با جا افتادن حروف و کلمات به شکل نسخ در ذهن کودک رسم الخطی غالب می شود که به علت نداشتن ویژگی " دور " فاقد ارزش هنری است.

در این حال از زمانی که در برنامه درسی یادگیری خط برای دستیابی به خط خوانا و رسا تدارک دیده می شود، دانش آموزان خود را با چند مشکل روبه رو می بینند:

۱- قرار گرفتن در مقابل یک نظام هندسی جدید (خط تحریر نستعلیق) که نسبت به نظام

این دو نوع رسم الخط به دلیل برجسته کردن کلمات و اتصالات دو حرفی و سه حرفی، آن‌ها را قدری با فاصله از یکدیگر قرار می‌دهند، به طوری که فضای بازی در لابه‌لای کلمات حاصل می‌شود و این مشکل نیز بر میزان بالا رفتن بدخطی می‌افزاید. زیرا پیوستگی حروف و کلمات را مانع شده، از انسجام سطر و صفحه می‌کاهد. علاوه بر این مسأله اگر در دروسی مانند دیکته و یا نوشتن مشق، تندنویسی را نیز در نظر آوریم به راحتی در می‌یابیم که حاصل کار دانش آموز ما در فرایند خط‌نویسی از چه عواملی تأثیر می‌پذیرد و در آن موقع است که از این مقدمات به نتایج نامطلوب کسار می‌توان رسید و آن نیز خطی معیوب، بی‌تناسب و آزاردهنده است.

لازم به ذکر است که استخوان‌بندی شکل گرفته در پایه اول دبستان که حاصل و برآیند دو رسم الخط به کار رفته در کتاب است مانند شبیحی است که در سال‌های بعدی دبستان و تا پایان دوره

جدیدی که ما آن را "نسخ چاپی" می‌نامیم در صفحات کتاب به کار گرفته می‌شود.

مقایسه این دو نوع رسم الخط یعنی خط "شبه‌نسخ" با خط "نسخ چاپی" نشان می‌دهد که طفل دبستانی با دو نوع نظام هندسی روبه‌رو می‌شود و این مرحله در واقع نقطه آغازین شکل‌گیری در تناقضات اشکال هندسی حروف برای اوست. به طوری که حروف رسم الخط تا صفحه هشتاد و هشت کتاب با حروف رسم الخط صفحه هشتاد و هشت به بعد در بیش‌تر از ده مورد با هم تفاوت ظاهری و مشخص دارند.

بدین ترتیب کودک در اثر مشق کردن مداوم از این دو نوع رسم الخط به آمیزه‌ای می‌رسد که درصدی به آن و درصدی به این متعلق است و ویژگی هر دو نیز این است که فاقد بار هنری می‌باشند. به همین دلیل شاکله خط کودک خطی است که بدنمایی، خشکی و زمختی ویژگی آن است.

شود. از آن جا که ابزار نوشتن طفل مداد می باشد و مداد به خاطر داشتن ویژگی نرمی آن می تواند از حروف تحریری کپی برداری کند، می توان به چند روش کار تقلید و الگو برداری کودکان اول و دوم دبستان را عملی ساخت. اما مهم ترین مسأله آن است که کودکان ما هنگام مشق کردن با چه نوع سرمشقی روبه رو می شوند. اگر اختصاص سرمشق ها دارای یک روند ساده به پیچیده یا آسان به مشکل را طی کند بسیار مطلوب خواهد بود. به عنوان نمونه از جملات یا مصرع هایی که همگی یا بیش تر آن از حروف مجزا تشکیل شده اند می توان استفاده کرد:

باد آمد و برگ لاله را برد
بر باد اگر رود دل مازان هوا رود
اندازه نگه دار که اندازه نکوست
ز درد دوری تو زرد و زارم
ز مور آموز رسم بردباری
توانا بود هر که دانا بود
هر که آرام دود دور رود
ز ارباب ادب دریاب آداب
می روان مرده ام را زنده کرد
گاه کوه و گاه دریا گاه دشت
بادما و بود ما از داد توست
هر چه نه پیوند یاد بود بریدیم
کو نور زمه دارد و مه نور ز تو
روی زردست و آه درد آلود
که پروردگارا توانگر تویی
توانا و درویش پرور تویی
دلارامی که داری دل در او بند

نمونه هایی از این دست می تواند گام های نخستین آشنایی با نوشتن خط تحریر را عملی سازد. اولیا و مربیان حتی الامکان می توانند از حروف الفبایی که با خط تحریری نوشته شده اند

ابتدایی تداوم می یابد و به همین دلیل راه را بر هر دگرگونی می بندد، تا آن جا که حضور سرمشق های خط تحریری در کتاب فارسی نیز نمی تواند خط دانش آموز پنجم ابتدایی را مطلوب و اصلاح کند، زیرا " العلم فی الصغر کالتش فی الحجر " مصداق عینی یافته، برای زدودن این معایب خط پایه ریزی رسم الخط جدیدی لازم خواهد بود تا رسم الخط شکل گرفته قبلی زدوده شود. البته این کار نه این که نشدنی باشد، اما مستلزم مراقبت و مربی آگاه و متخصص می باشد.

دست نوشته هایی که از دانش آموزان در دوم و پنجم ابتدایی جمع آوری شده نشان از این تأثیر ماندگار دارد. حتی زمانی که به دانش آموزان این پایه ها خط تحریر به عنوان سرمشق داده می شود آنان باز به طور ناخود آگاه از آموزه های رسم الخط کلاس اول در تمرین استفاده می کنند و این امر اصل و اساس اصلاح خط را خدشه دار می کند و کوشش ها را بی ثمر می سازد.

در حقیقت بر این مبنا تبیین ریشه های بدخطی دانش آموزان به سال اول ابتدایی و تأثیر مخرب رسم الخط به کار گرفته شده باز می گردد. این نوع از رسم الخط گرچه خواندن و نوشتن را تسهیل می نماید اما به همان موازات نهال بدخطی را در نوشتار دانش آموزان می نشاند و این نهال با توجه به عوامل نام برده شده قوت می گیرد.

راه کارها و روش های آموزشی

اگر نیت اصلی این باشد که ما دانش آموزان کلاس های اول و دوم ابتدایی را به خط تحریر خوانا و رسا هدایت کنیم چاره ای نخواهیم داشت مگر این که شاکله اصلی خط تحریر نستعلیق را در قالبی ملایم و ساده به دانش آموز ارائه دهیم تا از این طریق ذهن و دست او با این نظام هندسی آشنا

بعد را از همین ایام پیش‌گیری می‌کنند. رسیدن به این مقصود نیز از راه و روش ساده‌ای پیروی می‌کند. هر چه بتوانیم زمان بیش‌تری حروف و کلمات نستعلیق تحریری را در معرض دید بچه‌ها قرار دهیم پس از مدتی با توجه به تأثیرپذیری به ذهن آن‌ها راه خواهد یافت و امکان زیبانویسی را فراهم می‌آورد.

توصیه‌های مهم

۱- از کودکان بخواهیم که سرمشق و صفحه مشق را درست در روبه‌روی چشم‌های خود قرار دهند، به طوری که بین چشم، صفحه مشق و سرمشق یک خط مستقیم قرار گیرد.

۲- برای نوشتن، بهترین وسیله مداد است، اما در پایه چهارم و پنجم از خودنویس نیز می‌توان استفاده کرد.

۳- طرز گرفتن مداد، خودنویس و یا قلم نی به گونه‌ای است که توسط انگشت شست و سیبانه گرفته شده، بر انگشت وسط متکی می‌گردد. از گرفتن قلم به شیوه‌های غیر معمولی و سلیقه‌ای باید جلوگیری کرد.

۴- مهم‌ترین اصل در خوشنویسی، تمرین و تکرار است. بنابراین باید مراقب بود که کودکان به طور روزانه به تمرین بپردازند، زیرا قطع تمرین موجب بازگشت به نقطه اول می‌گردد.

۵- برای کودکان وسایل خوشنویسی را تهیه کنید. قلمدان، دفتر مخصوص، قلم و دوات و مرکب از عواملی است که می‌تواند در آن‌ها ایجاد انگیزه کند.

۶- با پیدا شدن آثار پیشرفت در کودکان، می‌توان به شکل‌های مختلف آن‌ها را مورد تشویق قرار داد. این تشویق‌ها موجب کار بیش‌تر آن‌ها می‌گردد.

برای آشنایی پایه‌های اول و دوم استفاده کنند. برای این منظور استفاده از رسم‌الخط‌های تحریری موجود بسیار کارساز است. استفاده از این سرمشق‌ها می‌تواند به چند شکل عملی شود. یکی آن‌که در هنگام چاپ معمولاً از میزان تیرگی سرمشق‌ها کاسته می‌شود و به این ترتیب دانش‌آموز با مداد آن‌ها را پررنگ نموده، از آن مسیر حرکت می‌نماید. البته این روش، روش معمولی است.

راه دوم آن است که دانش‌آموز با راهنمایی معلم مستقیماً از روی خطوط و نمونه‌های تحریری به کپی‌برداری بپردازد که این امر ناخودآگاه توانایی گردش دست و قلم را در ایجاد عنصر اساسی "دور" فراهم می‌آورد.

سومین راه نیز شبیه‌سازی به طور مستقیم است، به گونه‌ای که با نگاه کردن و به اصطلاح با "مشق نظری" از متن تحریری، ترکیبی از اعمال ذهن و اعضا به دست می‌آید که حاصل آن نقش بستن حروف و کلمات بر روی صفحه است.

نکته مهمی که اولیا و مربیان را در راهبری کودکان ابتدایی به ایجاد مقدمات خوش‌نویسی رهنمون می‌کند این است که آن‌ها هیچ‌گاه از رسم‌الخط تحریری غافل نباشند. در شرایط فعلی و بازار رسم‌الخط تحریری، کتاب‌های زیادی عرضه شده است که مجموعه "شش جلدی خط" که در قطع و اندازه‌های کودکان پسند ارائه شده از نمونه‌های موفق آن‌هاست.

دقت در این مسأله ضروری است که پدران و مادران چنانچه در همین ایام حساس‌نمایی ساده از استخوان‌بندی نستعلیق تحریری را در ذهن بچه‌ها وارد کنند بدون شک آن‌ها را از آفت بدخطی مصون کرده، کار طاقت فرسای سال‌های